

Viorica LIFARI
dr., conf. univ., Universitatea de Stat din Moldova

Studiu al categoriei afectivității prin prisma teoriilor sociolingvistice, psihologice și culturale

Rezumat: În ultimii 30 de ani, perioadă în care manifestarea emoțiilor este cercetată în lingvistică, termenul de **afectivitate**, cunoscut mai întâi în psihologie, antropologie și filozofie, a fost substituit prin termenul **emoție** și utilizat de savanții care cercetează fenomenul în cauză într-o abordare interdisciplinară și transdisciplinară: în special în psiholingvistică, lingvistică antropologică, culturologie etc.

Teoriile savanților americani și europeni cu privire la universalitatea emoțiilor, pe de o parte, și specificul lor cultural, pe de altă parte, au trezit un interes sporit printre cercetători. În principiu, constatăm existența în studiile moderne a patru teorii de bază, centrate pe problematica emoțiilor, și anume: abordarea darwinistă, teoria lui W. James, metoda cognitivă și cea socio-constructivistă.

Investigația noastră vizează încercarea de a oferi un studiu comparat, rezultat din examinarea unor teorii cu privire la emoții. Caracterul de sinteză al prezentului studiu este motivat de scopul principal, axat pe extragerea metodelor potrivite de cercetare a modului de exprimare a emoțiilor în culturile românească, engleză și rusă.

Cuvinte-cheie: afectivitate, emoție, metoda cognitivă, metoda socio-constructivistă.

Abstract: During the last 30 years, period in which the manifestation of emotions is studied in linguistics, the term **affectivity** previously found in psychology, anthropology and philosophy was substituted by the term **emotion** and is used by the researchers at the inter-disciplinary and trans-disciplinary level:

especially in psycholinguistics, linguistic anthropology, culturology, etc.

The theories of American and European researchers concerning the universality of emotions on the one hand and the cultural specificity of emotions on the other hand have raised a great interest among the scholars. On the whole we ascertain the existence in the modern studies of four main theories focused on the issues connected to emotions which are: the Darwinist theory, W. James's theory, the Cognitive approach and the Social-constructivist method.

Our research comprises an attempt to provide a comparative study of various theories discussed by the scholars that are devoted to emotions. The synthetic character of the present study is motivated by the main goal which is to determine the appropriate research methods of investigation when studying the way of expressing emotions in Romanian, English and Russian cultures.

Keywords: affectivity, emotion, the cognitive method, social-constructivist method.

Introducere

Tendința generală existentă în cercetările contemporane este orientarea lor tot mai vădită spre dimensiunea interdisciplinară. Categoria afectivității se înscrie armonios în această abordare, fiind una ca investigată deja în mai multe domenii precum psihologia, antropologia, filosofia, culturologia, sociologia și lingvistica. Mai mult decât atât, un număr impunător de lucrări ale savanților din Occident valorifică cu succes teorii și analize ce îmbină metode psiholingvistice, sociolingvistice și socioculturale, preponderent în plan intercultural.

Oamenii împart lumea în categorii. De exemplu, vorbitorii nativi de limbă engleză disting anumite culori care reprezintă categoriile conceptului de culoare, la fel se clasifică și plantele saumembrii unui grup de rudenie etc. Reprezentanții altei culturi, vorbind în limba lor, de asemenea împart culorile, plantele și membrii unui grup de rudenie în categorii, însă această categorisire fiind parțial similară celei caracteristice pentru vorbitorii de limbă engleză, diferă totuși de ea (Russell 426), deoarece reflectă mentalitatea, specificul și modul de percepere a lumii specifice purtătorilor acesteiculturi. La fel și categoria afectivității este percepută în mod diferit de persoanele care aparțin variatelor culturi.

Categoria afectivității în cercetările din diferite spații socio-culturale

Afectivitatea este o componentă a vieții psihice care reflectă, sub forma unei trăiri subiective, exprimate printr-un anumit semn, o anumită intensitate și o anumită durată, raportul dintre dinamica evenimentelor motivaționale sau a necesităților individuale și dinamica evenimentelor din realitatea obiectivă (24).

Trăirile afective se manifestă prin mai multe forme, mai exact este vorba despre *emoții*, *dispoziții*, *sentimente* și *pasiuni*. Totodată constatăm că literatura de specialitate engleză și rusă este preocupată în mod special de *emoții*, ce reprezintă, mai întâi de toate, o categorie psihologică, ele fiind situaționale și manifestate la nivel de schimbări fiziologice, și, astfel, mai ușor de determinat pentru a fi exprimate sau înțelese.

Bunăoară A. Wierzbicka, în lucrările sale dedicate *lingvisticii emotive*, evidențiază acest fapt: multor psihologi le este mai comod termenul *emoție* (*emotion*) decât *sentiment/simț* (*feeling*), deoarece primul pare să fie mai obiectiv și doar partea obiectivă este reală și aplicabilă pentru un studiu riguros. Într-adevăr, deseori, se presupune că *emoțiile* au o bază biologică și pot fi studiate în mod obiectiv, pe când sentimentele sunt subiective (Wierzbicka 23-69).

Afirmația în cauză ne-a motivat în realizarea unui studiu detaliat al teoriilor psiho-lingvistice, socio-culturale și antropologice, elaborate pe parcursul a ultimilor 35-40 de ani, perioadă în care emoțiile au fost cercetate amănunțit din diferite perspective. Pentru a face o sinteză a teoriilor ce studiază conceptul emoției și categoriile acestuia am găsit de cuviință să pornim de la anumite criterii de clasificare ale acestora. Consultând lucrarea savantului R. R. Cornelius de la colegiul Vassar din New York, SUA am constatat existența a patru teorii principale care stau la baza cercetării emoțiilor în plan psihologic, iar lecturile de specialitate din domeniul lingvisticii scot la suprafață diversele abordări pentru analiza lingvistică a conceptului de emoție și a categoriilor sale, coordonate cu una din teoriile psihologice de bază. Recurgem la sinteza teoriilor psihologice de abordare a categoriei afectivității deoarece ea permite crearea unei imagini suficient de clare despre investigațiile lingvistice din acest domeniu, bazate pe teoriile psihologice, însă, totuși, nu explică cauza selectării metodologiei respective.

Anume această constatare ne-a motivat să grupăm teoriile savanților psihologi, (socio-)lingviști, antropologi și culturologi preocupați de tematica afectivității în conformitate cu cele patru teorii de bază din psihologie.

Este vorba despre *teoria lui Ch. Darwin*, *teoria lui W. James* (în Cornelius 1-7), *teoria cognitivă* și *teoria socio-constructivistă* (Kövecses 112). Ideea principală, pe care o extragem din *teoria lui Ch. Darwin*, este că emoțiile sunt fenomene de evoluție, care au funcții importante pentru supraviețuirea individului. Prin această teorie savantul a demonstrat cum poate fi înțeleasă exprimarea emoțiilor și emoțiile ca atare, insistând asupra faptului că exteriorizarea lor trebuie să fie percepută prin prisma funcțiilor emoțiilor, acestea fiind importante pentru a supraviețui. Psihologii contemporani, adepți ai *teoriei lui Ch. Darwin* (în Cornelius 1-7), au conturat, la rândul lor, șase tipuri de emoții *mari* (așa le numește savantul): *happiness* (fericire), (счастье), *sadness* (tristețe), (грусть, печаль), *fear* (frică), (страх, боязнь), *disgust* (dezgust), (отвращение), *anger* (furie, mânie), (гнев, ярость) și *surprise* (mirare, surprindere), (удивление).

Teoria lui W. James despre emoții se axează pe experiența emoțională sau trăirea emoțiilor, însoțită de schimbări în corpul omenesc. W. James insistă asupra faptului că este imposibil să simți emoții fără a suferi concomitent schimbări corporale. Această afirmație este ilustrată prin expresii lingvistice ca, de pildă: îi tremura barba de frică, s-a înroșit (de rușine), покраснел от стыда, побледнел от страха, *to tremble with anger, his voice trembled with excitement*, etc.

Printre cele patru perspective evidențiem *perspectiva cognitivă* ca fiind de bază, deoarece mai mulți savanți și-au axat cercetările anume pe ea. Dacă acum 50-70 de ani emoțiile nu erau studiate numai din cauza că erau considerate stări iraționale ce existau separat de gândire, în prezent constatăm că descoperirea legăturii emoțiilor cu gândirea a constituit o adevărată revoluție în acest domeniu de cercetare.

Conform *teoriei cognitive*, toate emoțiile depind de evaluarea obiectelor și a ființelor operată de către individ, proces în rezultatul căruia apreciem mediul înconjurător ca fiind bun sau rău. *Perspectiva cognitivă* permite asocierea fiecărei emoții cu un anumit model de evaluare și dacă se schimbă modul de evaluare, se modifică și emoția. Tot în acest compartiment sunt incluse dimensiunile primitive de evaluare precum *plăcerea*, *controlul*, *siguranța*, *responsabilitatea*, *efortul* ș. a. și se consideră că fiecare emoție este generată de combinații unice ale acestor dimensiuni. *Furia* implică evaluarea situației considerate ca neplăcută, iar *responsabilitatea* se asociază cu un efort mare; *vina* este la fel asociată cu o situație neplăcută motivată de iresponsabilitatea cuiva, sentiment care necesită puțin efort.

Teoria sau perspectiva socio-constructivistă este cea mai recentă, cea mai diversă și cea mai controversată printre toate abordările conceptului *emoție*. Această teorie a fost folosită în antropologie și sociologie, iar adepții ei consideră că *emoțiile* sunt produse culturale, semnificația și coerența cărora nu constituie altceva decât norme sociale învățate. Chiar și susținătorii teoriei lui Ch. Darwin, printre care P. Ekman (în Cornelius 1-7), au recunoscut rolul culturii în procesul de control al emoțiilor unui individ, însă J. Averill (*ibid.*) și alți adepți ai teoriei socio-constructiviste propun o abordare mai radicală. În calitate de exemplu este analizat conceptul de *furie* (*anger*), considerată o emoție primitivă sau de bază. Ea există pe lista tuturor clasificărilor propuse pentru emoții elaborate de psihologi și de lingviști. În opinia lui J. Averil *furia* este mai mult decât o emoție primitivă: ea se bazează pe un model complex al evaluării determinate social, fapt ce servește funcțiilor sociale importante atât la nivel interpersonal, cât și la cel social. Chiar și *sentimentul* de a nu se putea controla în acel moment este construit social. Fiind mai mult decât o *emoție* negativă, după cum o considerăm cu toții, *furia* joacă, de fapt, un rol constructiv în relațiile noastre sociale. *Furia* se declanșează în urma evaluării unei situații în care cineva a comis o faptă rea în mod intenționat și nejustificat. În acest caz *furia* se bazează pe o judecată morală. Conceptul de *furie* se asociază cu răul sau cu binele. În societatea de vest, dacă se întâmplă că cineva a încălcat regula (norma), celălalt actor are dreptul să-i ceară compensație.

Emoția de frică care, aparent, are o doar funcție adaptivă (conform teoriei lui Ch. Darwin), mai are și funcție socială și morală (de consultat teoria lui J. Averill). Copiii au frică nu numai de lucrurile de care se lovesc în întuneric, ei sunt învățați să se teamă de activități și de oameni pe care grupul lor social îi dezaprobă. Pentru socio-constructiviști cultura joacă un rol central în organizarea emoțiilor la nivel de varietate. Ei susțin că anume cultura oferă conținut pentru evaluările care generează emoții. În timp ce procesul de evaluare poate fi o adaptare biologică, conținutul evaluării noastre este de factură culturală.

Astfel, obiectele care supără oamenii diferă de la o cultură la alta și de la o persoană la alta. Cultura, în formă de reguli sociale, oferindu-ne «scenarii» pentru emoții, de asemenea organizează emoțiile prin comportament (Cornelius 1-7).

Să vedem care este aportul teoriilor aplicate de savanți în cercetarea emoțiilor și ce rezultate putem extrage din aceste analize. Vom demara

cu viziunile adepților teoriei lui Ch. Darwin, care susțin că emoțiile au o funcție de supraviețuire, insistând asupra laturii lor biologice.

Antropologii C. Jung și A. Cohen (in Рубинштейн) susțin că obiectele atrag și invocă emoții. Este vorba despre un fenomen natural și esențial pentru supraviețuirea umană. Aflându-ne într-o lume necunoscută putem simți o gamă de senzații precum *curiozitatea* sau *frica* (*Ibid.*). Începând cu P. Ekman (anii 1970) (in Cornelius 1-7) și până în prezent, constatăm că teoria lui Ch. Darwin, văzută separat, apare în lucrările psihologilor din ce în ce mai rar. Savanții se axează mai mult pe abordarea darwinistă în îmbinare cu cea propusă de W. James, iar din sursele lecturate am observat interesul sporit față de teoriile cognitivă și cea socio-constructivistă, acestea îmbinându-se armonios în studiile cercetătorilor lingviști și antropologi din perioada contemporană.

În teoria lui W. James emoțiile se manifestă prin schimbări corporale, ca urmare, grupul de psihologi, din care face parte și R. Atkinson, descrie rezultatele unui experiment condus pentru a determina diferențierea emoțiilor. Rezultatele acestuia au arătat că aspectul fizic al persoanei iubite, precum și *furia*, face inima omului să bată mai frecvent. Deși *furia* și *frica* au multe în comun, prima este considerată fierbinte, pe când cea de-a doua este rece, fapt care este reflectat diferit prin mijloacele lingvistice ce redau emoțiile în cauză în limba rusă: *furia* este comparată cu кипящая кровь, iar *frica* este descrisă prin холод до костей sau похолодевшие ноги (în română spunem – *au trecut fiorii prin mine*, în engleză *tofeelshiver (upand) downone's spine*) (Аткинсон 381).

Reacțiile sau răspunsurile non-verbale ale oamenilor la același eveniment emoțional sunt similare în multe culturi, însă expresia feței sau gesturile sunt controlate cu grijă. Bunăoară psihologii au recurs la metoda analizei faciale pentru a determina tipul de emoții și felul în care acestea erau exprimate. Savanții P. Ekman și W. Friesen (in Мацумото) au condus un experiment cu reprezentări a două culturi: americani și japonezi. Participanților la experiment li s-a propus vizionarea unui film ce provoacă un stres mare. Spectatorii erau singuri în sală și puteau liber să-și exprime emoțiile. Filmarea se făcea în mod ascuns. Acest experiment a fost repetat și în prezența cercetătorilor. În aceste condiții, fețele japonezilor nu mai exprimau *groază* și *frică*, ci s-au schimbat în zâmbete. Pentru a nu ofensa savantul (cu un statut mai înalt) japonezii zâmbeau, recurgând la un comportament social dictat de cultura lor, iar fețele americanilor exprimau *frică*, *furie*, *tristețe* în mod deschis și evident (Мацумото). Rezultatele

acestui experiment au demonstrat că, în fiecare societate există anumite reguli de exprimare a emoțiilor în diferite situații, fapt care exprimă legătura dintre emoție și cultură. Totodată, prima etapă a experimentului a scos la suprafață emoționalitatea japonezilor ca ființe biologice și nu sociale, ceea ce ilustrează latura psiho-biologică a emoțiilor indivizilor japonezi. Intersectarea celor două tipuri de emoții (biologice și sociale) a cauzat multe discuții în emotiologie (știință despre exprimarea lingvistică a emoțiilor propusă de V. Shakhovky). Pe de o parte, se vorbește despre emoțiile universale, caracteristice oricărui individ, indiferent de apartenența unei sau altei culturi, iar, pe de altă parte, este subliniată individualitatea culturală a emoțiilor manifestate verbal și non-verbal.

Categoria emoțiilor abordată prin prisma cogniției

A. Wierzbicka susține că emoțiile sunt dependente cultural și presupune că 6 sau 7 emoții de bază au o exprimare lingvistică. Savanta acceptă că exprimarea emoțiilor cu ajutorul mimicii este universală, însă metodele utilizate pentru studierea lor, inclusiv termenii care denumesc emoțiile, depind nemijlocit de cultura în care s-au format și, deci, nu pot fi universale (Wierzbicka 23-69).

Un gând asemănător găsim la psihologul D. Matsumoto care afirmă că, «În mod evident, există ceva înăscut, caracteristic tuturor oamenilor, fapt care trezește emoții universale, dar rolul culturii în procesele cognitive complicate permite a marca mai specific hotarele între emoții.» (Мацумото).

Totuși latura biologică a emoțiilor frământa gândurile psihologilor și aceștia au efectuat variate experimente pentru a observa cauzatorii sau baza declanșării emoțiilor. Vorbim în acest caz despre experimentul efectuat doar în cadrul culturilor europene. A. Galati și colegii săi (în Мацумото) au descoperit că sesizarea sentimentelor *cafuria*, *aversiunea*, *frica*, *fericirea*, *tristețea* și *mirarea* se asemănau în Italia de nord și cea de sud. Psihologii B. Buunk și R. B. Hupka susțin că în toate culturile investigate de ei, *flirtul* provoacă *gelozie* (Buunk 12-22), dar această constatare nu este valabilă pentru cultura malaieză, în care bărbatul nu înțelege de ce soția lui ar flirta cu un alt bărbat când el este alături și, din start, exclude simțul de *gelozie*, situație care reflectă o educație a mentalității prin cultură.

În lucrările inițiale axate pe emoții ca fenomen psihologic, C. E. Izard apare ca adept al metodelor lui Ch. Darwin și a celei elaborate de W. James. Pe parcursul cercetării C. E. Izard ajunge la concluzia că emoțiile conțin

componenta cognitivă (Шаховский 26). Dacă în abordările anterioare *emoțiile* (*emotions*) nu erau studiate de compartimentul lingvisticii, la momentul actual este demonstrat că emoțiile compun baza motivațională a conștiinței noastre, a cogniției și a comportamentului (Шаховский 16). Astfel, pe durata cercetărilor sale C. E. Izard și-a schimbat viziunea asupra metodologiei de studiere a categoriilor emoțiilor și a completat rândurile savanților cognitiști.

Un alt adept al teoriei cognitive a fost R. Lazarus, care, de altfel, și-a bazat studiile pe teoria de evaluare introdusă de M. Arnold (în Lifari 124-131). Discutând despre aspectul cognitiv al emoției, R. Lazarus susține că există doi factori esențiali la care trebuie să găsim un răspuns: mai întâi de toate, care este natura cogniției (sau a evaluării) care distinge reacțiile emoționale separate precum *frica*, *vina*, *durerea sufletească*, *veselia etc.* și ce condițiile anterioare determină aceste cogniții. Mai mult decât atât, R. Lazarus a specificat două tipuri de metode de evaluare care stau la baza identificării emoțiilor: evaluarea primară, în timpul căreia se stabilește importanța evenimentului pentru organism, și evaluarea secundară orientată spre aprecierea posibilității organismului de a se isprăvi sau a depăși consecințele evenimentului încărcat emoțional.

Lingviștii cognitiști care studiază conceptele, susțin că structura conceptuală a unui fenomen se conține în memoria biologică. Datorită naturii memoriei biologice, inclusiv a arhitecturii neuro-anatomice, posedăm o viziune a lumii specifică pentru specia noastră. Cu alte cuvinte, construirea realității noastre este mediată, în mare măsură, de natura memoriei noastre biologice (Evans 7), fapt susținut și de V. Shakhovsky:

Cunoștințele despre emoții se formează în mod linear, treptat în baza experienței personale, sociale și a memoriei biologice. Ele includ în structura lor conceptuală cunoștințe despre receptori și cunoștințe retușate, primele fiind similare în memoria semantică a tuturor purtătorilor de limbă, pe când cele din urmă sunt diferite. Ambele tipuri de cunoștințe formează semnificația conceptuală a emoției lexicalizate în formă de construct mental. (Шаховский 25-26)

Legătura dintre concepte și reprezentarea lor lingvistică este ilustrată prin teoria schemei imagistice (Image Schema Theory) propusă de M. Johnson, care susține că o modalitate de manifestare a experienței memoriei biologice la nivel cognitiv ar fi forma schemei imagistice. Ea include concepte rudimentare precum contactul, containerul și echilibrul. Aceste

elemente sunt semnificative deoarece ele derivă și sunt legate de experiența pre-conceptuală a individului.

Savanții G. Lakoff și M. Johnson pun la îndoială ideea despre conceptele rudimentare din memoria biologică care oferă blocuri constructive conceptuale pentru concepte mai complexe. În opinia lor, motivul că vorbim despre aflarea în stare de *dragoste șinecazpornește* de la structurarea conceptului abstract de *dragoste* și înțelegerea lui prin prisma containerului conceptului fundamental. Astfel conceptele schematic-imaginare servesc pentru a structura concepte și idei mai complexe, de exemplu: 1) *James is in love*. 2) *Susan is in trouble* (în Evans 10).

Cercetările cognitive de categorisire a emoțiilor, în baza cunoștințelor despre ele și în baza asemănării lor, au arătat că împărțirea emoțiilor în categorii orientate spre cunoștințe este mai reușită, deoarece principiul de asemănare și diferențiere a emoțiilor este neclar și multe dintre ele trec una în alta sau chiar într-o stare opusă, reflectată, de exemplu, în expresia din limba rusă: от любви до ненависти, один шаг, care în engleză se redă prin îmbinarea *a love-hate relationship* sau *love and hate go hand in hand* (Collins 866).

Din cele patru perspective sau teorii de studiere a emoțiilor, cea socio-constructivistă se suprapune în măsură considerabilă cu perspectiva cognitivă. Să observăm opiniile și abordările adepților teoriei social-constructiviste.

Într-o lucrare timpurie de conceptualizare a emoțiilor, A. Wierzbicka, care se pronunță în folosul teoriei socio-constructiviste și a celei cognitive, a pus în valoare ideea că nu toate limbile fac o distincție evidentă a conceptului de *frică* de cel de *rușine* prin unități aparte din vocabularul lor. Această concluzie a fost extrasă din rezultatele cercetării lui L. R. Hiatt (Wierzbicka 48-49). Ne alăturăm acestei opinii, valabile pentru conceptul de *frică* în cultura engleză, pe când în cele română și rusă nu am observat acest fenomen. Am analizat circa 49 de proverbe ce iau în derâdere *frica* ca trăsătură de caracter (constatare valabilă pentru culturile și limbile de lucru ale prezentei cercetări) și am analizat funcționarea conceptului de *rușine* asociat celui de *frică* în proverbul englez. Să urmărim situația:

- 1) *Once bit ten twice shy!*
- 2) Пуганая ворона куста боится.
- 3) *Cine s-a opărit cu ciorbă suflă și în iaurt.* (Kuzimin 207)

În exemplul (1) observăm conceptul de *rușine* redat explicit în engleză prin vocabula *shy* și cel de *frică* redat implicit de participiul adjectival *bitten*.

Alte exemple de proverbe nu mai reflectă prezența în limba engleză a semului de [+Rușine] asociat celui de [+Frică], de exemplu:

- 4) *A scalded cat fears cold water.*
- 5) Обжегся на молоке, дуют и на воду.
- 6) *Pisica opărită fuge și de apă rece.* (Dumbrăveanu 478)

Cercetătoarea TsaiJeanne expune mai multe păreri despre emoții și experiențele emoționale ale oamenilor susținând că exprimarea acestora și controlul lor sunt influențate de cultura prin care au fost formați, fapt care duce la bunăstarea psihologică sau disconfortul emoțional al persoanei respective (Tsai 4). Savanta introduce noțiunea de stare afectivă ideală (Ideal affect) aplicată la o anumită cultură, în care această stare variază simțitor. Bunăoară locuitorii Americii de nord manifestă tendință să fie emoționați, entuziasmați, energici și să simtă alte stări de pozitivism, pe când locuitorii din Asia de est sunt dispuși să se simtă calm, pașnic și vor să trăiască stări de excitare pozitivă de o intensitate mai joasă și această stare se consideră una afectivă ideală pentru fiecare cultură, prin urmare, fiind adepta teoriei social-constructiviste, savanta susține că emoțiile se educă sau se cultivă prin cultură, fără a lua în calcul latură biologică a emoțiilor.

Tot în cadrul acestei teorii îi regăsim pe psihologii H. S. Kim și J. V. Sasaki de la universitatea Santa Barbara din California, care au studiat emoțiile și controlul asupra lor. În lucrarea «Emotion Regulation: The Interplay of Culture and Genes» cercetătorii își expun părerea că emoțiile sunt procese culturale dependente, fiind pe aceeași linie cu A. Wierzbicka și alții. Ipoteza lor constă în următoarele:

persoanele din ... culturile în care suprimarea emoțiilor este susținută prin «canoanele» normei sociale, culturile care sunt genetic predispuse la o sensibilitate socio-emoțională înaltă, vor fi implicate în controlul emoțiilor mai mult decât persoanele din culturile genetic predispuse la o sensibilitate socio-emoțională mai scăzută, în care emoțiile se exprimă deschis, (Kim)

idee pe care o susținem integral, convingându-ne de adevărul acestor afirmații din conversații interculturale cu europeni, americani și asiatici.

Studiind emoțiile în context social, savanții din Asia pun accent pe importanța controlului asupra stărilor emoționale. Cultura influențează consecințele acestui control pentru bunăstarea psihologică a persoanei. J. Soto și colegii săi susțin că relația dintre controlul emoției și starea psihologică (psihosomatică) variază de la o cultură la alta. Dacă pentru americani și europeni controlul emoțiilor se asociază cu un grad înalt de

depresie și un grad mai scăzut de satisfacție, pentru un chinez din Hong Kong, conștient de faptul că orice control al emoțiilor este necesar pentru o mai bună înțelegere cu alți oameni din comunitatea sa, controlul nu se asociază cu depresia sau cu satisfacția de viață (în Tsai 4-5). Astfel, rezultă că, în variate culturi, starea de *depresie* apare în situații diferite. Controlul emoțiilor, definit prin formula «felul în care încercăm să influențăm emoțiile pe care le trăim și le simțim sau le exprimăm» nu numai că are o bază funcțională și biologică, dar, de asemenea, este modelat de vastul context socio-cultural în care se produce.

În lucrarea sa «Psihologie și cultură», psihologul D. Matsumoto, adept al teoriei socio-constructiviste observă interacțiunea dintre emoțiile universale posibile și emoțiile socio-culturale (Мацумото), astfel fiind aproape de teoriile profesorului A. Wierzbicka.

Pentru a găsi o explicație a coexistenței asemănărilor și divergențelor ce cauzează emoții în variate culturi, D. Matsumoto propune termenii de *implicit* și *explicit* al bazei (sau al cauzatorului declanșării) emoțiilor. Conținutul explicit este reprezentat printr-o situație reală, un eveniment, iar conținutul *implicit* se atestă prin sensul psihologic al evenimentului. Bunăoară conținutul implicit al frecventării unei ceremonii funerare pornește de la sentimentul de pierdere a unei persoane foarte apropiate, a iubitului/ei. În baza revizuirii cercetărilor care valorifică diferențele între culturi, putem concluziona că baza emoțiilor are un caracter universal la nivelul componentei implicite, ceea ce înseamnă că unele teme psihologice trezesc emoții asemănătoare la oamenii din mai multe culturi. Unele și aceleași conținuturi implicite pot să se asocieze cu diferite conținuturi explicite, după cum am observat în experimentul efectuat de P. Ekman și W. Friesen.

K. Scherer aderă, la rândul lui, la grupul de savanți socio-constructiviști. Profesorul, împreună cu colegii săi, a dovedit că evenimentele culturale, cum ar fi, de exemplu, nașterea unui copil, «plăcerile de bază» legate de corp și situațiile de succes au cauzat *bucurie* pentru europeni și americani mai mult decât pentru japonezi. Moartea unei rude sau despărțirea fizică cu iubitul/ta și noutățile mondiale mai des cauzau starea de *tristețe* printre europeni și americani. Însă problemele în relații îi întristau pe japonezi mai mult decât pe americani sau pe europeni. Străinii și situațiile de succes trezeau *frică* printre americani, iar japonezii se temeau de oameni noi, de transport și de experiențe noi (în Мацумото). Prin urmare, conform ideii

de educare a emoțiilor prin cultură, ajungem la concluzia, că aceeași emoție este declanșată de diferiți cauzatori în variate culturi.

La rândul său, psihologul român A. Cosmovici vorbește despre categoria afectivității și arată legătura procesului cognitiv cu declanșarea *emoției* sau a *sentimentului*. El descrie, pe de o parte, scenariul unei ceremonii de înmormântare petrecute în Europa, la care nu se exprimă *emoțiile*, și pe de altă parte amintește despre obiceiul de a angaja bocitoare la funeraliile moldovenesti (Cosmovici 235). După cum observăm, cercetătorul îmbină în gândurile sale, abordarea cognitivă și cea socio-constructivistă.

În cultura engleză manifestarea emoțiilor este considerată o deviere de la starea normală sau liniștită a individului (Wierzbicka 17), de aceea, fără a manifesta emoții în societate sau în viața privată, reprezentanții acestei culturi sunt reci și rezervați.

Pentru a ilustra neexprimarea emoțiilor (sentimentelor) de *durere* și *tristețe* la o înmormântare în Europa propunem un pasaj din monografia savantei ruse T. Larina, în care citim:

... în 1998, aflându-mă la Londra, am fost martorul situației în care ghidul unei excursii prin oraș le povestea turiștilor despre funeraliile prințesei Diana și accentua cu o deosebită mândrie faptul că nici unul din copiii Dianei nu a plâns la acea ceremonie, arătând prin aceasta că ei sunt cu adevărat englezi, ceea ce în cultura rusă ar fi fost considerat imposibil, căci s-ar fi creat impresia despre persoane cu o inimă de piatră. (Ларина 100)

După cum observăm nemanifestarea emoțiilor în public în cultura engleză e considerată o normă de comportament corect de către englezi, pe când în cultura rusă, în care oamenii își manifestă deschis trăirile emoționale, acest tip de comportament e anormal sau neînțeles.

Diversele studii lingvistice ale emoțiilor au înclinația spre a insista asupra ideii că acestea se formează prin cultură, însă teoriile despre universalitățile lingvistice și cele conceptuale demonstrează altceva. Teoria universalităților conceptuale ca metodă de studiere a semnificației cuvintelor în diferite limbi a fost introdusă în circuitul științific de G. W. Leibniz (Leibniz 326). Fiind un adept convins al unității psihice a oamenilor, G. W. Leibniz recomanda studierea comparativă a limbilor lumii pentru a descoperi esența internă a individului și în special baza universală a cogniției. La fel ca E. Sapir și B. L. Whorf, criticați pentru scoaterea în evidență a diferențelor esențiale dintre limbi și sistemele conceptuale asociate lor, G. W. Leibniz a fost criticat pentru accentuarea trăsăturilor comune ale acestora (în Wierzbicka).

A. Wierzbicka observă că nici un grup de savanți din aceste două grupe nu este gata să considere ideea că limbile și modul de gândire reflectat în ele manifestă atât diferențe, cât și asemănări esențiale; iar studiul diversității poate duce la descoperirea caracteristicilor universale și invers (*Ibid.* 22-23), fapt susținut de D. Matsumoto și la care ne raliem în această lucrare.

Profesorul V. Shakhovsky, cercetător care aderă concomitent la teoria socio-constructivistă și la cea cognitivă, nu este de acord cu afirmațiile că toate emoțiile sunt modelate de cultură. Savantul rus declară că emoțiile fundamentale (numărul cărora variază de la o școală la alta) sunt universale și recunoscute în toate culturile, deoarece ele reprezintă o parte din dezvoltarea rasei umane. În continuare, V. Shakhovsky admite că emoțiile sunt construite de parametrii socioculturali, de aceea, pe lângă emoții universale, mai putem distinge emoții specifice unei anumite culturi, iar limba reflectă cultura dată. Pentru a argumenta cele spuse vom recurge la câteva exemple din limbile engleză, română și rusă, aplicând metoda analizei metalimbajului semantic natural, preluată de la A. Wierzbicka, care explică diferențele dintre cuvântul polonez *tęsknota* (în rusă – *тоска*, în română – *dor*, în engleză – fără echivalent (adăugat de V.L.)) și *tesknic* (în rusă – *тосковать*, în română – *a fi dor*, și în engleză – *to miss* (adăugat de V.L.)).

Dacă descompunem cuvintele în componente mai mici (primitive semantice, considerate universale pentru orice limbă), care au echivalente în limba engleză, observăm că X *tęskni* față de Y = (X simte 'tęsknota' pentru Y; X este departe de Y; X se gândește la Y; X simte ceva frumos față de Y; X vrea să fie împreună cu Y; X știe că nu poate fi împreună cu Y; X se simte prost din cauza această. În același timp *to miss* din engleză nu implică nici *suferință*, nici *distanță* în semnificația sa (Wierzbicka 587). Vom pune la îndoială această concluzie deoarece dicționarul Collins Cobuild ne oferă următoarea explicație pentru cuvântul *to miss*: 1) cineva regretă că altcineva nu mai este cu ei, deoarece *ei se plac* sau *se simt singuri fără ei* (*you regret that they are no longer with you because you like them very much or feel lonely with out them*). De exemplu în (7) *The two boys miss their father a great deal*, observăm lipsa tatălui, ceea ce implică sentimentul de *distanță* și *dorul băieților*, altfel spus, indică *suferință*. A doua semnificație a cuvântului *to miss* este *to notice that they are not present* (a observa lipsa cuiva) (Collins 924), ceea ce înseamnă că A. Wierzbicka folosește doar cea dea 2 a semnificație în analiza sensului verbului *to miss*, excluzând astfel o parte importantă a semnificațiilor posibile ale verbului analizat. Un

exemplu reușit pentru a arăta diferența dintre cele două sensuri ale verbului *to miss* este oferită de verbele din rusă *тосковать* și *скупать*. Primul este foarte aproape de lexemul polonez *tesknic* și implică faptul că *X cunoaște că nu poate fi cu Y*, în timp ce al doilea sens este unul mai optimist și nu presupune imposibilitatea de realizare a acțiunii, fiind mai aproape după sens de termenul englez *to miss*.

A *fi dor* din română poate fi descompus în următoarele seme: 1) o dorință puternică de a vedea pe cineva din nou, nostalgie; 2) suferința în urma dragostei pentru cineva care este departe, termenul român implicând distanță și suferință, la el ca în lexemele din limbile poloneză și rusă. Termenul englez cuprinde doar *regretul* față de o situație imposibilă, sentimentul de *suferință* fiind opțional (Lifari 105-110).

După cum vedem, emoțiile reprezintă o parte componentă a culturii oricărui popor și, în mod obligator, se conceptualizează și se verbalizează în limba lui (Шаховский 17-18). Ne raliem la afirmațiile savantului rus și vom susține ideea că în orice limbă și cultură există atât emoții universale, cât și cele cultural-specifice, aceasta fiind una din ipotezele de bază ale cercetării noastre. Modul respectiv de abordare a problematicii emoțiilor îmbină teoria lui W. James cu cea socio-constructivistă și cognitivă, fapt întâlnit mai rar în cercetările din lingvistica emoțiilor.

Emoțiile sunt considerate experiențe interne ale unui individ, ele rezultând din combinarea psihologiei evaluării cognitive și a comportamentului, fapt care pune în valoare ideea că stăpânirea sau controlul emoțiilor a fost întotdeauna considerată drept o problemă personală. Totuși, evenimentele emotive au loc în contexte sociale și modul în care indivizii își controlează emoțiile este primordial pentru o navigare de succes prin viața socială. De aceea modelarea culturală a controlului procesului emoțional poate avea loc atât la nivel individual, cât și la cel interpersonal (Matsumoto).

Psihologul rus L. Vygotsky a observat că emoțiile produse de operele de artă asupra persoanei pot avea o calitate mai «cerebrală» decât emoțiile apărute în urma altor activități precum atletica. Emoțiile cauzate de artă sunt inteligente (in Ratner 5-39). După părerea noastră, doar persoanele cu gust estetic și sensibilitate mai înaltă pot fi educate astfel.

C. Ratner (5-39) explică caracteristicile culturale ale conceptului *emoției* prin situația în care aceasta se manifestă și se simte: concept, reprezentare, schemă. Înțelegerea unei situații nu este doar aprecierea ei negativă sau pozitivă. Capacitatea gândirii de a determina calitatea emoțiilor devine

evidentă datorită faptului că noi reconceptualizăm un eveniment din trecut și acesta schimbă reacția noastră emoțională față de el. Afirmatia este valabilă și în situația când copilul nu înțelege acțiunea părintelui în copilărie și, mai târziu, maturizându-se, ajunge la concluzia că părintele a avut dreptate.

Orice *emoție* se bazează pe *câteva concepte*. Ele includ înțelegerea stimulului imediat (evenimentul, obiectul, persoana, comportamentul) cu care se confruntă cineva, contextul social în care apare stimulul și necesitățile și posibilitățile individului. Conceptul de responsabilitate generează supărare sau *furie* printre oamenii din culturile de est. Oamenii care nu posedă conceptul de intenție personală sau de responsabilitate și care atribuie evenimentele dăunătoare sorții, de exemplu, nu dau vina pe cauzatori pentru acțiuni dăunătoare și nu generează *furie* sau *mânie* de grad înalt față de ei. Acesta este, de exemplu, cazul Turciei. Culturile se deosebesc enorm prin felul de emoții pe care le recunosc. Nici un model nu este standard sau normal (Russell 426-450).

Studiile asupra categoriei afectivității, coordonate cu cele patru teorii majore de cercetare ale emoțiilor în plan psihologic, pe care se bazează în mod natural investigațiile din lingvistică, au permis să scoatem la suprafață interesul sporit al savanților față de metoda sau teoria cognitivă și cea socio-constructivistă. Aplicațiile asupra categoriilor emoțiilor argumentează acest rezultat prin latura culturală și socială a emoțiilor, manifestată de un matur ce aparține unei societăți educate prin cultură.

Metoda darwinistă, care pune accent pe funcția de supraviețuire a emoțiilor, valabilă pentru un individ, nu mai apare separat în investigațiile curente. Ea este aplicată doar împreună cu abordarea propusă de W. James, care susține că emoțiile se manifestă la nivel corporal, acestea fiind un indiciu de recunoaștere a emoțiilor. Multe dintre aceste stări sunt reflectate în expresii lingvistice.

Neajunsul acestor metode constă în faptul, că ele omit integrarea socială a individului, care dictează anumite norme sau reguli de comportament, inclusiv față de exteriorizarea emoțiilor. Mai mult decât atât, abordarea darwinistă și cea a lui W. James marginalizează apartenența etnică a individului, care de asemenea reflectă mentalitatea și tradițiile unei etnii, categoria afectivității având un rol primordial în această situație. Aceste două abordări pot fi utilizate atunci când vorbim despre universalitatea categoriei afectivității, iar metodele în discuție ar fi complementare celei cognitive și socio-constructivistă.

Orice copil se naște cu un fond emoțional genetic, însă societatea și cultura în care acesta crește și se dezvoltă îi formează emoțiile sociale și cele specifice culturale, care nu întotdeauna coincid cu umplutura genetică. Perceperea lumii devine altă și se face în baza experienței emoționale acumulate: orice concept al emoției sociale se asociază cu un scenariu sau cu o schemă imagistică din cultura căreia îi aparține individul, fiind susținută și de vocabularul limbii acestei culturi. Lipsa termenului care ar reda un concept al emoției în fondul de bază al unei limbi indică lipsa acesteia în cultura respectivă sau importanța neînsemnată a acesteia pentru etnia dată. Pe de altă parte, existența aceluiași termen în variate culturi nu întotdeauna presupune același concept al emoției, scenariile acestora fiind diferite.

Concluzie

În studiul întreprins am abordat câteva cercetări ale categoriei afectivității efectuate în baza metodei cognitive, care arată legătura dintre emoție și cogniție sau gândul individului. Asocierea unei emoții cu o schema imagistică permite să comparăm emoțiile exprimate lingvistic în plan intercultural fără cazuri posibile de etnocentrism, în care savantul ar fi influențat de limba maternă. Instrumentele de descriere a schemei pornesc de la primitivele semantice/lexicale. Astfel, această metodă face posibilă extragerea asemănărilor și a diferențelor vehiculate de termenii emotivi aparent similari în variate culturi.

O altă constatare vizează ponderea mai mare a cercetătorilor (din lucrările pe care le-am consultat) care au studiat categoria afectivității conform teoriei socio-constructiviste și au scos în lumină importanța societății în formarea competențelor emoționale ale indivizilor și modul în care acestea se manifestă atât în plan verbal, cât și non-verbal.

Importanța socială a emoției a fost accentuată în mod deosebit de savanții asiatici, cultură în care suprimarea emoțiilor este susținută prin «canoanele» normei sociale, iar, genetic, reprezentanții acestei culturi sunt predispuși la o sensibilitate socio-emoțională înaltă.

În final, considerăm că o investigație psiholingvistică amplă a categoriei afectivității în limbile engleză, română și rusă poate fi efectuată mai eficient doar în condiția aplicării metodei cognitive, care se înscrie mult mai reușit într-un studiu intercultural, metoda socio-constructivistă servind drept una complementară, dar totuși deosebit de importantă pentru a realiza o investigație multilaterală atașată unui context sociocultural.

Bibliografie

- Buunk, Bram, Hupka, Ralph, «Cross Cultural Differences in the Elicitation of sexual Jealousy», *Journal of Sex Research* 23, 1987, p. 12-22.
- Cornelius, Randolph, «Theoretical Approaches to Emotion», ITRW on Speech and Emotion, Newcastle, Northern Ireland, UK, September 5-7, 2000, p. 1-7. www.cs.columbia.edu/~julia/papers/cornelius00.pdf (accesat la 10.08.2015).
- Cosmovici, Andrei, *Psihologie-Generală*, Editura Polirom Iași, Romania, 1996, www.scribd.com/doc/215437392/ (accesat la 16.03.2015).
- Evans, Vyvyan, Bergen, Benjamin, Zinken, Jörg, «The Cognitive Linguistics Enterprise», in *Overview*, p. 1-36, <http://www.vyvevans.net/Cloverview.pdf> (accesat la 3.02.2015).
- Heejung, Kim, Joni, Sasaki, *Emotion Regulation: The Interplay of Culture and Genes*, University of California, Santa Barbara, <http://labs.psych.ucsb.edu/Kim/heejung/Kimsasakisps.pdf>. (accesat la 6.05.2015).
- Leibniz, Gotfried, *New Essays on Human Understanding*, trans. Peter, Remnantand Jonathan, Bennett, Cambridge University Press, 1981.
- Lifari, Viorica, «Emoție, simț sau sentiment», *Intertext*, Scientific Journal No. 1/2 (33/34) 9th year, Chișinău, ULIM, 2015, p. 105-110.
- Lifari, Viorica, «Afectivitatea și lingvistica cognitivă», în *Probleme actuale de lingvistică*, Materialele simposionului științific cu participare internațională, Chisinau, 15-16 mai 2015, in memoriam acad. Nicolaie Corlăteanu 100 de ani de la naștere, Chișinău, USM. 2015, p. 124-131.
- Ratner, Carl, *Culture and Psychology* 2000, vol. 6, p. 5-39, www.sonic.net/~cr2/emotion.htm. (accesat la 6.05.2015).
- Russell, James, «Culture and the Categorization of emotions», *Psychological Bulletin*, 110; 1991, p. 426-450.
- Tsai, Jeane, «How Do People's Cultural Idea sand Practices Shape Their Emotions», p. 1-13, psych.stanford.edu/~tsailab/PDF/Culture%20and%20Emotion%20Chapter.pdf. (accesat la 4.05.2015).
- Wierzbicka, Anna, *Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals*, Cambridge University Press, 1999, <http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam032/99013646.pdf>. (accesat la 13.03. 2015).
- Wierzbicka, Anna, *Understanding Cultures though Their Key Words. English, Russian, Polish, German and Japanese*, New York Oxford, Oxford University Press, 1997, http://npu.edu.ua/~e-book/book/djvu/A/iif_kgpm_0195088360.pdf (accesat la 29.04.2015).

- Wierzbicka, Anna, *Emotional universals*, p. 23-69, elies.rediris.es/Language_Design/LD2/wierzbicka.pdf. (accesat la 14.08.2015).
- Wierzbicka, Anna, «Human Emotions: Universal or Culture-Specific?» *American Anthropologist*, New Series, Vol. 88, No. 3, Sep., 1986, p. 584-594.
- Аткинсон, Рита, и др. *Введение в психологию*, Учебник для университетов, пер. с англ. Под общей редакцией проф. В. Зинченко, М., Тривола, 1999.
- Ларина, Татьяна, *Категория вежливости и стиль коммуникации. Сопоставление английских и русских лингво-культурных традиций*, Москва, Рукописные памятники древней Руси, 2009.
- Мацумото, Дэвид, *Психология и культура*, [www.gumer.info/biblioitek_buks/Psihol/Mats/11.php](http://www.gumer.info/biblioitekbuks/Psihol/Mats/11.php). (проконсультировано 20.04. 2015).
- Рубинштейн, Сергей, *Основы общей психологии*. СПб: Издательство «Питер», psylib-org.ua/books/rubin01/. (проконсультировано 18.04.2015).
- Шаховский, Виктор, *Лингвистическая теория эмоций*, Москва, Гнозис, 2008.
- Collins Cobuild Dictionary*, The University of Birmingham, London and Glasgow, Collins, 1990, 1703 p.
- Dumbrăveanu, Ion, Plăcintă, Lidia, Ciornii, Elena, Șevțov, Ludmila, *Diccionario de Proverbios Español-Rumano-Ruso-Inglés-Portuges-Frances-Italiano-Latino*, Chișinău, F.E.P, Tipografia Centrală, 2001.
- Кузьмин Сергей, Шадрин, Николай, *Русско-английский словарь пословиц и поговорок: 500 единиц*, Спб.: МИК/Лань, 1996.
- <http://ru.scribd.com/doc/31312685/AFECTIVITATEA#scribd>, (accesat la 30.01.2015)